

МОВА ПОЕЗІЇ: ПЕРЕГУК ПОКОЛІНЬ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.1>

УДК 81' 4; 112

МОВНО-ЕСТЕТИЧНИЙ ЗНАК СЛОВО В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХІХ – ХХ СТ.

ЄРМОЛЕНКО
Світлана Яківна,

доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу стилістики, культури
мови та соціолінгвістики Інституту
української мови НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9916-4915>

Svitlana
YERMOLENKO,

Corresponding Member of the
NAS of Ukraine, Professor, Dr. Sci.
(Philol.), Head of the Department of
Stylistics, Culture of the Language
and Sociolinguistics, Institute of the
Ukrainian Language of National
Academy of Sciences of Ukraine,
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: svitlana.yermolenko@gmail.com

У статті здійснено аналіз лексикографічної репрезентації лексеми «слово» і простежено вербалізацію наскрізного в українській поезії ХІХ – ХХІ ст. мотиву СЛОВА в текстах Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, О. Олеся, М. Рильського, Ліни Костенко, М. Вінграновського. У кожного із творців аналізованого поетичного дискурсу є характерні асоціативні зв'язки лексеми слово в епітетно-метафоричних висловленнях, які виявляють традиційне й оригінально-авторське сприйняття слова як ознаки національної ідентичності та рефлексії творчої особистості. Виокремлено психолінгвальне значення слова як інструмента творення мовно-естетичних знаків культури, акцентовано на єдності думки та емоцій, утілених у слові.

Ключові слова: лексема «слово», словникове трактування, слово-мова, слово-творчість, перегук поколінь, превербальне вираження емоцій.

*Різні бувають естафети.
 Передають поетам поети
 З душі у душу,
 Із мови в мову
 Свободу духу і правду слова*

Ліна Костенко

Рядки Ліни Костенко про оригінальну естафету наводять на роздуми про історію естетизації в українській мові лексеми СЛОВО. Символічне значення вербалізованого поняття, яким є лексема *слово*, оприявлене в авторських знакових висловлюваннях про слово як мовно-естетичний знак культури в її часовому й персоніфікованому вияві. Це, наприклад, Шевченкове *Я на сторожі коло їх поставлю слово, Вогонь в одежі слова* Івана Франка, або *Слова, як сонце, сходили в мені* Ліни Костенко... Спільним для цих поетичних рефлексій про слово є його вплив на свідомість людини: слово захищає, оберігає (йдеться про функцію мови як найважливішу ознаку ідентичності народу), слово палить, як пожежа (слово поета закликає бути небайдужими), слово сходить, як сонце (про стан творчого натхнення, народження поезії).

Духовна субстанція – словесна творчість – постає в уяві письменника як предметна, матеріальна, конкретно-чуттєва дія *слова*. Поетичне слововживання має свою специфіку й пов'язане з розширенням лексико-асоціативних зв'язків в мовній картині світу кожного автора. А втім є й спільні ознаки, часові тенденції розвитку семантичних асоціацій слова – джерела народження нових поетичних фразеологізмів, нових метафор.

Щоб унаочнити функціонування лексеми *слово* в українській поезії й виявити часові зміни в поетичному сприйманні відповідного поняття, варто розглянути тлумачення цієї лексеми в загальномовному словнику. Насамперед звертаємо увагу, що Словник української мови в 11-ти томах містить детальний структурно-семантичний аналіз багатозначної лексеми *слово*, який враховує її внутрішню семантичну інтенцію утворювати словосполучення, зокрема й фразеологізовані, з дієсловами на позначення мовної діяльності людини та субстантивні словосполучення з оцінним змістом слова, пор.: *говорити слова, переривати слова, вибирати слова, без*

зайвих слів, кидати слова на вітер; гостре слово, не можна словами сказати тощо. У лексикографічному описі охоплено значний ілюстративний матеріал як підставу виокремлення лексико-семантичних варіантів. На чотирьох з половиною великоформатних сторінках розміщено інформацію про сім значень лексеми *слово*: 1. Мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу; 2. *тільки одн.* Мова, мовлення; 3. Висловлювання, фраза; 4. Обіцянка виконати що-небудь; 5. Прилюдний виступ, промова; 6. *тільки одн.* Жанр літературного твору у формі ораторської розповіді; 7. *тільки мн.* Літературний текст до вокального твору (СУМ, 9: 367–372). За винятком значень 1, 6, 7, всі виокремлені лексико-семантичні варіанти репрезентують *слово* як неодмінний складник комунікативної діяльності, вербалізованої дієслівними словосполученнями на зразок *змальовувати словами* – розповідати; *переказувати своїми словами* – передавати думку, зміст висловленого; *згадувати добрим словом* – говорити про когось, щось із позитивною оцінкою.

Наведені в словнику ілюстрації до виділених значень засвідчують, що лексема *слово* тільки в поєднанні з дієсловами – назвами комунікативної діяльності репрезентує конкретні значення. Оцінка різних ситуацій спілкування вербалізується в усталених епітетних словосполученнях, фразеологізованих висловах, пор. з *чужих слів, не поминати лихим словом* тощо. Так само до усталених висловів належать уживані в різних комунікативних ситуаціях словосполучення *дати слово; надати кому-небудь слово*. На жаль, у загальномовному словнику не враховано, що значення 1 – це термінологічне (лінгвістичне) тлумачення, а значення 2 *Мова, мовлення*, як і синонімічний вислів «здійснення мовної діяльності», фактично об'єднує варіанти 3 і 4, що конкретизують загальне значення 2.

Показово, що виданий того самого року, що й СУМ, «Короткий тлумачний словник української мови» (Уклад.: Д.Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та інші. Відп. ред. Л. Л. Гумецька) (КТСУМ: 1978), орієнтований на потреби шкільної освіти, містить спрощене, чіткіше тлумачення лексеми *слово*, але в ньому так само не розмежовано перше термінологічне значення й наступні, в яких 3, 4 є

конкретизацією, різновидами загального значення 2, пор.: 1. Основна значуща одиниця мови, що становить собою звукове вираження предмета думки. 2. Мовлення, усне або писемне висловлювання. *Поетичне слово*. 3. Зобов'язання виконати щось; обіцянка, запевнення. *Дати слово*. 4. Право виступити з промовою. *Надати кому-небудь слово* (КТСУМ: 248).

Якщо порівняти наведені вище приклади тлумачення лексеми *слово* з ілюстраціями, які розкривають семантику відповідного реєстрового слова у Словнику за редакцією Б. Грінченка, то в око впадає, що всі ілюстрації в цьому словнику стосуються значення «мова, мовлення», тобто «здійснення мовної діяльності» з відтінками: «висловлення прохання», «встановлення контакту», «бажання спілкуватися», «негативна оцінка комунікації», «додержати, дотримати слово», пор.: *Прошу тебе, милий, вірними словами; Сказав слово та й мовчи; Мене, брате, словом не займають; Ні до любови, ні до розмови, Ні до словечка, ні до ділечка; Скажи мені словечко, серце* (Грінч. IV: 152).

Ілюстрації до зафіксованої у словнику лексеми *слово* відбивають типове слововживання у фольклорі, а також у художній прозі, де переважають відповідні словосполучення із значенням «здійснення мовної діяльності», тобто відтворення розмови, спілкування в побутовій культурі. Коли лексична семантика завдяки типовим асоціаціям вербалізується в усталених мовних структурах, формуються фразеологічні звороти.

Фразеологізми, приказки, прислів'я із компонентом *слово*, характерні для емоційного невимушеного спілкування, актуалізують метафоричні зв'язки цієї ключової лексеми в оцінному змісті мовлення. Наприклад, відома народнорозмовна пересторога *Слово не горобець: вилетить – не піймаєш* перегукується із синонімічним висловом-порадою *не кидати слова на вітер*.

У Словнику фразеологізмів української мови (2008) зафіксовано усталену сполучуваність лексеми *слово* з динамічними і статичними ознаками, що міфологізують слово як дійову особу в ситуації спілкування.

Фразеологізми, що виникли на ґрунті трансформованих семантичних відношень слів, найтісніше пов'язані зі

специфікою національно-образного мислення. Так само характер української ментальності віддзеркалює образна поетична мова, яка репрезентує багатозначність лексеми *слово*.

Українська поезія XIX – XXI ст. розкриває перед читачами індивідуальне і функціонально-стильове осмислення слова як основної дійової особи поетичного дискурсу, як інструмента, засобу мовної творчості: поети звертаються до слова, розмовляють із ним, передають у різних модальних оцінках і свій власний почуттєвий стан, і естетизовану нагромадженим досвідом людства символічну семантику самої лексеми *слово*.

Кожну історичну добу можна пізнати за характером типових означень, епітетів до лексеми *слово*. Пригадуємо Шевченкове *незле тихе слово*, або його саркастичне *розумне слово, брехнею підбите*. Коли поет відстоював право українців мати свою писемність, свою літературну мову, він заявляв: *У москалів народ і слово, і в нас народ і слово, а чие краще, нехай скажуть люди*. У Шевченкових поетичних контекстах лексема *СЛОВО* має такі значення 1. Рідне материнське слово; 2. Мова української народності; 3. Мова творчості; 4. Потреба спілкування [Єрмоленко 1989: 11–18]. Усі ці лексико-семантичні варіанти об'єднує індивідуальне емоційне сприймання *слова-мови* як найважливішого засобу спілкування людей, вербалізації висловлюваних думок і людських емоцій, мови як збереження історичної пам'яті. Відстоюючи глибинну ознаку національної ідентичності – українське слово, поет звертався до його «захисної» функції: *Я на сторожі коло їх поставлю слово* («Подражаніє 11 Псалму»). Він вірив у дію свого слова на відміну від багатьох його сучасників, які писали про *слово-мову*, що вмирає, існує тільки в спогадах. Властиве мовотворчості Шевченка об'єднання в семантиці лексеми *слово* двох лексико-семантичних варіантів – 1. Мова творчості; 2. Мова української народності – характерне і для мовотворчості П. Куліша. У його поетичних текстах фіксуємо паралельне вживання оцінних словосполучень *рідне слово, рідна мова*. Образно-асоціативна характеристика *Слова* в поезії Куліша перегукується з Шевченковими оцінними висловами, які виконують функцію афоризмів, мовно-естетичних знаків української літературної мови. Звертання до рідного слова як

до персоніфікованого образу – *ти стоїш на чаті* – викликає асоціації з Шевченковим *Я на сторожі коло їх поставлю слово* пор.:

*О слово рідне! ти стоїш на чаті
В ясній, блискучій херувимській шаті,
Як меч **огненний**, в нашій Україні.*

«До Шевченка»

Показовий для поезії П. Куліша широкий семантичний спектр епітетних оцінок рідного слова, що асоціюються з матір'ю-Україною, думами про її історію: *рідне слово, любе слово, щире слово, живе слово, красне слово, святе слово, вічне слово, пророче слово, кохане слово, козацьке слово, слово тишине, немудре слово, віще слово, гарне, благодатне слово, хуртовинні слова*. Українським рідним словом П. Куліш хотів донести до народу цінні здобутки світової культури, тому й супроводжував свій український переклад шекспірівських творів таким поетичним коментарем, афоризмом про рідну мову:

*Єдиний скарб у тебе – рідна мова,
Заклятий для сусідського хижацтва:
Вона твого життя міцна основа,
Певніша над усі скарби й багатства.*

«До рідного народу»

Не можна не помітити змістової і мовно-структурної близькості Кулішевого вислову «*життя міцна основа*» і часто цитованого словесного образу М. Рильського [*мова*] – «*життя духовного основа*».

Нові лексико-семантичні асоціації урізноманітнили в українській літературній мові образ *слова-зброї, слова-меча* Лесі Українки:

*Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не **гострий, безжалісний меч**,
Той, що здійма вражі голови з плеч?*

У контексті поезії «Слово – моя ти єдина зброя» лексеми *слово* і *мова* функціонують як синоніми, пор.: *Ти, моя щира, гартована мова, / Я тебе видобуть з піхви готова...*

Українська поетична мова XIX – початку ХХІ ст. багата на традиційні образи *слова/мови*, стрижневим компонентом яких є оцінка впливу, дії слова як *інструмента мовної творчості*. Семантично-асоціативні зв'язки цієї ключової лексеми із символами «вогню», «меча, зброї» поглиблюються й урізноманітнюються. Леся Українка насамперед шукає у природі сильних відчущань стихії – *води, бурі, гучного прибою, вогню*, і такою силою хоче наділити свої слова: *Промінням ясным, хвилями буйними, / прудкими іскрами, летючими зірками, / палкими блискавицями, мечами / хотіла б я вас виховати, слова! / Щоб ви луна гірську будили, а не стогін, / щоб краляли, та не труїли серце, / щоб пісню були, а не квилінням. // Вражайте, ріжте, навіть убивайте, / не будьте тільки дощиком осіннім, / палайте чи паліть, та не в'яліть!* (Ритми І «Де поділися ви, голосні слова...»).

Дія *голосного огнистого* слова, яке може навіть *убивати, палити, різати, вражати*, протиставлена номінаціям із протилежною семантикою: *квиління, в'ялити* тощо. Антитетичне мислення поетеси виявляється в настроєвому контрасті наступних пісенних ритмів, пор.: *Чи тільки ж блискавицями літати / словам отим, що з туги народились? / Чому ж би їм не злинути угору, / мов жайворонка спів, дзвіночком срібним?* (Ритми ІІ «Чи тільки ж блискавицями літати?»).

Для ідіостилю Лесі Українки характерні стилістичні функції увиразнення концепту *слова-вогню* в діалогах драматичних творів, у контрастах, вербалізованих різними мовними структурами – від лексем-антонімів до стилістичного синтаксису тексту, пор: *Месія – Ти прийняла мої слова? Міріам – Ніколи я не забуду їх. Месія – І вслід їх підеш? Міріам – Вони слідом за мною підуть всюди, волаючи: «Ти йдеш в неправу путь!» І, мов на жар пекучий, наступати / я буду на слова твої огнисті, – / сліди мої від них криваві будуть («Одержима»); Я вірю, що ти світло – і такого / ся темрява до себе не приймає? / Я вірю, що ти слово – і такого / отой глухорожденний люд не чує? («Одержима»).*

Водночас поетичне мовомислення Лесі Українки актуалізує семантичний зв'язок *слова* як знака духовного життя людини,

знака творчості з лексемами *мрія, фантазія, сон, надія, життя* як-от у поезії «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила»: *Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила, / Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей, / А тепера я в тебе остатню надію вложила. / О, не згасни, ти, світло безсонних очей! // Тільки – життя за життя! Мріє, станься живою! / Слово, коли ти живе, статися тілом пора. / Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, / Той не вмере, не здобувши нового добра. // Мріє, колись ти літала орлом надо мною, – / Дай мені крила свої, хочу їх мати сама, / Хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною, / А як прийдеться згинуть за тебе – дарма!*

Широкий контекст мотивує асоціативний зв'язок лексеми *слово* не лише із *мрією* в її суб'єктивному сприйманні як феномена індивідуальної творчості, а й з надією оживити *словомову* – природну ознаку повноцінного духовного життя народу.

Поліфонічний образ «впливу, сили творчого слова» створив І. Франко в поемі «Мойсей». Пророк Мойсей не може переконати кочовий народ іти в землю обітовану, визволитися з рабства, й тому звертається з молитвою до всесильного, всезнаючого Єгови: *Сорок літ я трудився, навчав, / Весь заглиблений в тобі, / Щоб з рабів тих зробити народ / По твоїй уподобі. [...]* *О Єгово, я слізно моливсь: / Я слабий, я немова! / Кому іншому дай сей страшний / Маєстат свого слова!*

Оксиморонна синтагма в наведеному контексті поєднує слова з протилежним оцінним змістом: *страшний* (негативна оцінка) і *маєстат слова* (позитивна оцінка – *велич, сила слова*). Семантика цих слів посилює найвищий ступінь емоційної напруги, який передано неологізмом *немова*, значення якого співвідносне з синонімічними висловлюваннями на зразок *не має слів* (які могли б переконати когось).

Вербалізація почуттєвої інтенції поетичного тексту, який орієнтований на суспільний, громадянський, або інтимно-ліричний дискурс, засвідчує стилістичну специфіку моделювання лексично-семантичних і асоціативних полів *слова* як багатозначної лексеми. Традиції поетичного мовомислення, тяглість історії української літературної мови зумовлюють формування словника поетичних фразеологізмів [Калашник 2011: 101–106].

Вплив поетичної фразеології Лесі Українки простежується у мовній творчості Олександра Олеся, Максима Рильського, Ліни Костенко.

Семантичну структуру концепту *слово* з погляду виявлених у поетичних текстах Олександра Олеся протилежностей досліджує К. Ю. Голобородько: «З одного боку, позитивна емотивність і схвальність образу *рідна мова*, репрезентована порівняннями *орле скутий, співочий грім батьків*, з іншого – несхвальність суспільного ставлення людей до своєї рідної, батьківської мови, що оречевлюється моделями *чужинці, безпам'ятно забутий*. Власне, у цих рядках маніфестується громадянська й мистецька позиція Олеся щодо української мови:

*О слово рідне! Орле скутий,
Чужинцям кинуте на сміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дітьми безпам'ятно забутий.*

Але вже в наступній строфі слово оживає: сміється в шумі дерев і музиці зірок, у співі степів і реві Дніпра» [Голобородько 2011: 417–418].

Вплив поетичної традиції, освяченої мовотворчістю Лесі Українки (поетеса 1910 року привітала вихід першої збірки М. Рильського), можна спостерігати і в естетично-мовній функції знакової для ранньої поезії М. Рильського лексеми *мрія*, і в настроєвій та мовно-структурній суголосності назв перших збірок – «*На крилах пісень*» Лесі Українки та «*На білих островах*» М. Рильського.

Плинність ідеологій у конкретну історичну добу літературної творчості змінювала поетичний словник української мови, але не змінювала почуттєву домінанту – ставлення поетів до духовної культури народу – мови, до естетизованого слова. До таких слів належить і слово *мрія*, ключове не тільки в поетичній мові Лесі Українки, а й у ранній поезії М. Рильського: *Напряму човен, що зробив із мрій, / До хмар – до білих островів, / Під весельцем моїм вітер в'ється гнучкий, / Мій брат над усіх братів; А скільки мрій було зеленою весною, / Як пінились вони, мов золоті потоки! / Вони спливли, і я один з тобою, / Високе небо, – синє і високе.*

Привертає увагу стилістична роль багатозначної лексеми *слово* в текстах М. Рильського. Конкретне слововживання непомітно переходить у виміри високого мистецтва висловлення думки. З одного боку, ніби стирається межа між звичайною розмовною мовою і високою поезією, а з другого – народжується особлива інтонація поетичних рядків М. Рильського, де є філософські роздуми про буття і його сприймання, осмислення у звичайних словах-назвах. Як поет-мовознавець, М. Рильський відчував семантичну й словотвірну різницю між лексемами *слово* і *назва*, семантико-асоціативні зв'язки яких надають його поетичним текстам тональності індивідуальної оповіді на зразок: *Є квітки, що звуть морозом, Що і справді розцвітають в перших приморозків час...*

Поет часто ніби пояснює перше словникове тлумачення лексеми *слово*, вербалізує пошуки точної назви, або завершує ословлену картину фразеологізованим висловленням про свій психоемоційний стан, пор.: *Вони уперше розуміли, / Що небо синє, що трава / Зелена, що буває / Білий папір – а синій теж буває, / Що є на все людські слова, – / Лише на радість ту немає, / Яка в дитинстві нас поймає* (поема «Любов»). Рефлексія поета про слово, яким можна назвати особливий психоемоційний стан – радість сприйняття світу в дитинстві – передана описово. Пор. подібний спосіб вербалізації емоцій у поезії Л. Костенко: *Десь проходила ніжність між нами / і спинилась. І кликала нас. / І не вміла стати словами, / бо не знала для себе назв* («Десь проходила ніжність між нами...»). Пізнання різних психоемоційних станів, вербалізація душевних переживань потребують слів особливої семантики, і поети шукають оригінальних способів конкретизувати, описово назвати якомога вищий ступінь емоцій, пор.: *Стихії смутку і любові. / Великий сон душі, не втілений у слові* («Стихії смутку і любові...»).

Мотив пошуків точного слова характерний для поетичного мовомислення і М. Рильського, і Л. Костенко. Як дослідник, вчений, М. Рильський створює оригінальний мінітекст – поетичне тлумачення фразеологізму *третє цвітіння*: *Так лагідний той час садівники зовуть, / Коли збираються у понадморську путь / Лелеки й ластівки...*

У пошуках потрібного слова поет, справді, виявляв глибоке чуття лексикографічної точності, пор. *і навіть слово край я вжив тут недоречно: / Не був я на краю, признатися сердечно.*

Поет М. Рильський – тонкий стиліст: від розмовних інтонацій він легко переходить до ліричних медитацій про почуття й відчуття сприйманого світу. Коли читаємо поезії М. Рильського і Л. Костенко про природу, пори року, відчуваємо багато спільних мотивів, настроїв, переданих лексико-семантичними варіантами – зоровими, звуковими, тактильними картинами, що становлять мовно-естетичні знаки української культури. Тонке відчуття форми і змісту слова диктує перехід від одного конкретно-чуттєвого образу до іншого, близького за семантикою, але з іншими асоціаціями, як-от у тексті – описі особливого психоемоційного стану, який є мовною рефлексією М. Рильського на спілкування з природою:

*Немає слів! Повіяв над полями
Вечірній подих. Світиться залив
З далекими, як мрії, кораблями...*

Немає слів.

*Хто висловить небесного порив,
Святу хвилину творчої нестями,
Коли душа виходить з берегів?
Але чи й треба вимовлять словами,
Чи, може, грішним навіть буде спів
У час, коли **ні в нас, ні понад нами**
немає слів?*

(«Тиша. Рондо»)

Суголосну мить творчого натхнення, народженого спогадами про першовідкриття гарного світу, ословлено в поетичних рядках Ліни Костенко:

*Ще все на світі гарне і моє.
І світить сонце оком загодковим.
Ще слів нема. Поезія вже є*

(«Стоїть у ружах золота колиска...»)

Діапазон вияву почуттів у словах – **невимовних, неказаних, неказаних**, і водночас **безсмертних** – характерний для поліфонічного СЛОВА-творчості Л. Костенко. Різні психоемоційні стани потребують своїх лексично-асоціативних

текстових зв'язків. В одних випадках вони актуалізують контрастну семантику сурядно поєднаних слів, як-от: *Шукаєш, мов копалини, – / слова, слова, слова! / Оголеними нервами/ угадуєш словам / нестачу мікрвольта / і зайвий міліграм. / Душа з очима снайпера/ в трагічній німоті. / Здається, що вже знайдено. / І знову – ні, не ті! / У легкості вітрила / у попелі згорань / ти знаєш слово-брилу / і слово-філігрань* («Душа моя, знайдибіда!..»); в інших випадках сурядні відношення перелічених слів-понять увиразнюють переносну, метафоричну семантику динамічної ознаки, привертають увагу до семантичного притягання лексем *душа, слово, сонце, люди*, пор.: *Підклавши руки під голову, / до ранку дивлюся в склепіння своєї душі. / Там **сходить** сонце, **слово** і **люди*** («Зоряний інтеграл»).

У текстах Л. Костенко спостерігаємо активне функціонування лексеми *слово* у двох лексико-семантичних варіантах (значеннях): *слово* – **мовна творчість / суб'єкт мовної творчості** (розглянуті вище поетичні контексти репрезентують це значення в його ідіостильових рефлексіях) і **слово/мова – ознака національної ідентичності**, яке теж має виразні ознаки індивідуальної мовотворчості, але набуло символічного значення як сучасні прецедентні тексти, сентенції, змістом яких є, зокрема, понадчасовий діалог поетеси зі Словом Шевченка (*а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?*), а також філософське осмислення історичного часу, в якому постають нові виклики перед словом/мовою як ознакою національної ідентичності (*Лиш народи, явлені у Слові, / достойно жити можуть на землі; Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову*).

Афористичні висловлювання Л. Костенко про Слово й національну ідентичність, про Україну і світ ґрунтовані на авторському переживанні персонологічної історії, на психолінгвальній індивідуалізації мови персонажів, на концептуалізації часу, вербалізованому в різних мовних структурах, пор.: *Ще Україна в слові не зачата. / Дай Боже їй родити це дитя! / Бо те, що пишуть, то іще полова, / то ще не засів для таких полів. / З часів появи книги «Часослова» / вже й час минув, а щось не чутно **слів*** («Маруся Чурай»); *Всяк народ на ділі доведе, – хоч там нема того, що є деінде, зате є те, чого*

нема ніде («Скіфська одіссея»); *Та прийде час, як перед Богом свідчу, / ще буде Слово, більше за слова. / Але чи й справді ми німі для світу, / чи, може, трохи світ недочува?*(«Берестечко»).

Питання філософського змісту, які озвучує Л. Костенко в історичних романах, поставало не раз перед Україною, що й простежуємо в історичній змінності семантики лексеми *слово*, зокрема в актуалізації його лексико-семантичного варіанта *слово/мова – ознака національної ідентичності*. Поезія як чутлива мембрана відобразила нові рефлексії феномену *слово/мова*, пов'язані з історичними змінами в житті людства, глобалізаційними процесами, що охопили всі національні культури, всі держави. Про біль єдиної зброї (діалог з поезією Лесі Українки) пише Л. Костенко, а 1986 року М. Вінграновський створює поетичний текст «Вночі, середночі хтось тихо...», який можна назвати симфонією про Час і Слово. Поетові болить Слово його народу, по яке прийшов невблаганний час, що нікому спуску не дає, нікого не жалує. Який же це час, що його сухий погляд відчув своїм пророчим серцем поет? Чи не та це сучасна глобалізація, що всіх уодноманітнює, нівелює (*У ньому – однаково всім. / Усім однаково: і суцям, / І тим, що будуть, що були, / Однаково морям і пуцям, / Словам безсмертним і вмируцям – / Нікому слави чи хули!...*).

Монолог поета про Слово – справжній гімн *животворящому слову, мові народу і мові творчості*. У ньому – мотиви Шевченкового слова, авторські одухотворені образи, що вербалізують історичний шлях утвердження української мови як ознаки самоозначення народу. У текстовій семантиці лексеми *слово* – психоемоційний, ментально зумовлений компонент Слова, яким людина сприймає не лише природу, буття, а й пізнає себе. Значення слова/мови як інструмента пізнання – безмірне, неосяжне.

Перехід від лексико-семантичного варіанта лексеми *слово* – «мова народу» до варіанта «слово – творчість», тобто «моє Слово», як у знаковому щодо історичного часу творі М. Вінграновського – це типовий для поетичного мовомислення синкретизм, що засвідчує багатоплановість лексичної семантики й можливості її трансформації, варіативності в конкретному тексті.

Запропонований погляд на історію естетизації лексеми *слова* в поетичних текстах ХІХ – ХХІ ст. становить важливий аспект вивчення лексико-семантичних варіантів лексеми, змінних в історичному часі в контексті кореляції понять «слово – інструмент творчості» та «слово/мова – ознака національної ідентичності». Поглиблене вивчення функціонування лексичних одиниць у текстах потребує уточнень їхнього тлумачення в лексикографічних джерелах, а мовно-естетичний аспект мотивує дослідження відповідних вербалізованих понять як лінгвокультурум.

Ермоленко С. Я. Неокраєне крило *Слова*: Мотив *слова* в поезії Шевченка. *Мовознавство*. 1989. №2. С. 11–18.

Калашиник В. С. Поетичний фразеологізм у словесно-образній системі (постановка питання у зв'язку з концепцією Олександра Потебні) // *Калашиник В. С. Людина та образ у світлі культури: вибрані статті*. Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. С. 101–106.

Голобородько К. Концепт СЛОВО в художньо-семантичній площині поезії Олександра Олеся // *Незасимий СЛОВОСВІТ: збірник наукових праць на пошану професора В. С. Калашиника*. Харків: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2011. С. 417–418.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.

КТСУМ – Короткий тлумачний словник української мови / Уклад.: Д.Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та інші. Відп. ред. Л. Л. Гумецька. Київ, 1978. 296 с.

Грінч. – Словник української мови за ред. Б. Д. Грінченка, К. 1909. Т. 4. 563 с.

REFERENCES

Yermolenko, S. Ya. (1989). Neokraiane krylo Slova: The motif of the word in Shevchenko's poetry. *Movoznavstvo*, №2, 11–18 (in Ukr.).

Kalashnyk, V. S. (2011). Poetic phraseology in the verbal-figurative system (the question in connection with the concept of Olexander Potebnia) In Kalashnyk V. S. *Liudyna ta obraz u svitli kultury: vybrani statyi*, 101–106. Kharkiv (in Ukr.).

Holoborodko, K. (2011). The concept of the WORD in the artistic and semantic plane of Olexander Oles's poetry In *Nezghasymyi SLOVOSVIT: zbirnyk naukovykh prats na poshanu profesora V. S. Kalashnyka*, 417–418. Kharkiv (in Ukr.).

LEGEND

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Slovník Ukrainiskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.).

Humetska, L. L. (Ed.). (1978). Short explanatory dictionary of the Ukrainian language. Kyiv (in Ukr.).

Hrinchenko B. (Ed.). (1909). *Slovar Ukrainiskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vol. 4). Kyiv (in Ukr.).

Статтю отримано 23.01.2020

Svitlana Yermolenko

LINGUISTIC AND AESTHETIC SIGN WORD IN UKRAINIAN POETRY OF THE XIX – XX CENTURIES

The ambiguity of the token word is evidenced by the explanatory dictionaries of the Ukrainian language, as well as the linguistic and artistic discourse of the XIX – XXI centuries. In the explanatory dictionary of the Ukrainian language there is an unmotivated separation of lexical and semantic variants, which are actually shades of one of the meanings of the word. Instead, the dictionary does not capture the lexical-semantic variant “instrument of linguistic creativity” actualized in artistic discourse.

Compared with the dictionary interpretation, poetic language more widely represents lexical and semantic variants of the studied token: as units of language structure (definition of a linguistic term), the main means of national identity, manifestation of the spiritual life of the nation, instrument of language creativity. The main attention is focused on the functioning of the word in the lexical and associative relations of the word, on its symbolization and the function of linguistic and aesthetic signs of Ukrainian culture. Such signs are recorded in the works of T. Shevchenko, P. Kulish, Lesya Ukrainka, Oleksandr Oles, M. Rylskyi, Lina Kostenko, M. Vinhranovskyi.

The semantic-associative connections of the word token in texts of different times reveal the specifics of civic and lyrical motives of the author’s linguistic thinking. Poets turn to the word, talk to it, convey in different modal assessments and their own emotional state, and symbolic semantics of the token word aestheticized by the accumulated experience of mankind. On the example of poetic texts of the XIX – XXI centuries, the increase of semantics of anthropocentrism in signs of a polysemous token word is traced.

The echo of generations is revealed on verbalized and preverbal structures of the lexical-semantic variant “word as a tool of creativity”.

Keywords: token “word”, vocabulary interpretation, word-language, word-creativity, echo of generations, preverbal expression of emotions.